

DESPRE MOTIVELE DECORATIVE DE PE CAHLELE DIN SECOLUL AL XV-LEA DESCOPERITE LA BORNIȘ, JUD. NEAMȚ

DE

RODICA POPOVICI

Cercetările arheologice întreprinse în numeroase centre urbane, monumente eclesiastice și așezări rurale din Moldova au adus mărturii prețioase de viață și civilizație medievale din secolele XIV–XVII. Între acestea, un loc aparte și nu întâmplător s-a acordat ceramicii monumentale, fie acelor discuri, cărămizi și plăci pavimentare ce împodobeau fațade sau interioare de construcții medievale¹, fie, mai cu seamă, cahlelor provenite din sobe, vădind utilități de confort și realizări artistice demne de admirat. Cunoștințele noastre cu privire la acestea din urmă s-au îmbogățit sensibil prin descoperiri, dar, mai ales, prin noi interpretări și reevaluări ale problemelor multiple pe care le implică apariția și evoluția sobei în Moldova medievală². De asemenea, un interes stăruitor s-a acordat temelor decorative și semnificației acestora, încercându-se și reușind deseori pătrunderea în acea lume fascinantă a mentalului medieval pe care repertoriul ornamental al cahlelor ni-l dezvăluie în legătură cu creatorii și comanditarii lor³.

Deși până acum au fost înregistrate succese remarcabile, rămân, în continuare, întrebări fără răspuns și precizări necesare, începând de la sistemul de construcție a sobelor și evoluția acestuia în timp, până la iconografia pe care ne-o relevă repertoriul decorativ al cahlelor.

În aceeași direcție se înscriu și unele probleme de cronologie, rămase încă în suspensie și datorate, într-o mare măsură, descoperirilor fortuite, mai puțin bine datate, sau chiar acelor provenite din săpături arheologice, insuficient argumentate din acest punct de vedere. Pe aceeași linie se înscrie și rezolvarea problemei căilor de

¹ Pentru lucrările mai vechi cu acest subiect vezi, mai ales, M. Goleșcu, *Discurile de lut smălțuite de pe bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Arta și tehnica grafică*, caiet 6, 1938, p. 50–58; C. Nicolescu, *Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din Moldova, în secolul al XV-lea*, în SCIA, 1–2, 1955, p. 115–136; eadem, *Începuturile ceramicii monumentale în Moldova, în Omagiu lui George Oprescu*, București, 1961, p. 373–394; V. Drăguț, *Ceramica monumentală din Moldova-operă de inspirată sinteză*, în RMMMIA, 1, 1976, p. 35–38; mai recent, P. V. Batariuc, *Decorul ceramic al monumentelor din Moldova medievală (secolele XIV–XVII)*, în SCIA, 42, 1995, p. 3–16.

² Pentru problematica complexă pe care o ridică studiul sobei medievale, în general, și al celei din Moldova, în special, vezi R. Popa, M. Mărgineanu-Cirstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, p. 41–150; E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII. Cercetările arheologice din anii 1967–1976*, Iași, 1980, p. 128–138; idem, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII. Cercetările arheologice din anii 1977–1980*, Iași, 1984, p. 228–242; P. V. Batariuc,

Ateliere pentru producerea cahlelor în Moldova medievală, în SCIVA, 43, 1992, 2, p. 207–223.

³ E. Neamțu, *Contribuții la cunoașterea motivelor ceramicii ornamentale medievale românești*, în SCIVA, 25, 1974, 2, p. 309–312; eadem, *Cahle cu reprezentarea profetului David descoperite la Baia*, în SCIVA, 25, 1974, 3, p. 473–476; L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia (jud. Suceava)*, în *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII–XVII*, Suceava, 1986, p. 62–87; P. V. Batariuc, *Cahle din secolul al XV-lea decorate cu scene inspirate din viața cavalerescă*, în Suceava, XIII–XIV, 1986–1987, p. 147–159; L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Legenda „eroului de frontieră” în ceramica monumentală din Transilvania și Moldova*, în SCIVA, 41, 1990, 2, p. 165–182; P. V. Batariuc, *Cahle decorate cu subiecte religioase descoperite în Moldova*, în AT, IV, 1994, p. 115–133; eadem, *Cahle descoperite la curți domnești din Moldova*, în Suceava-Anuar, XX, 1993, p. 71–78; eadem, *Ceramica monumentală descoperită la curți boierești din județul Suceava*, în SCIVA, 45, 1994, 1, p. 71–82; eadem, *Elemente heraldice pe cahle descoperite în Moldova (secolele XV–XVI)*, în *Arhiva genealogică*, II (VII), 1995, 1–2, p. 315–343.

pătrundere în acest spațiu a unor teme iconografice frecvent întâlnite în lumea catolică central-europeană și receptarea lor în mediul ortodox de aici, care ar necesita o abordare mai atentă și comentarii mai nuanțate. Unele din ele își au, deocamdată, încheieri parțiale, așteptând noi argumente și precizări.

În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm descoperirile relativ recente de cahle de la Borniș-Neamț, unde, prin cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani, au fost scoase la lumină asemenea materiale⁴.

Aici, pe locul numit „Obârșia”, în urma unor vechi recunoașteri de teren, consemnate în monografiile „Așezări din Moldova” și „Războieni-Valea Albă”, au fost identificate resturi de locuire medievală⁵. Mult mai târziu, prin săpături arheologice sistematice au fost descoperite locuințe și anexe gospodărești ce atestau cu certitudine prezența unei așezări rurale medievale⁶. De asemenea, sursele documentare scrise consemnau și ele la „Obârșia” o reședință boierească la finele veacului al XV-lea⁷.

Dar, ce ne spun izvoarele vremii despre această reședință boierească ?

O primă informație ne este dată de un act din 23 septembrie 1483, prin care Ștefan cel Mare întărea fraților Ivan Dumbravă și Toader Urdugaș, „pentru slujba lor dreaptă și credincioasă”, mai multe sate, între ele figurând și Obârșia, de la Pârâul Alb. În același act se specifică, totodată, că aici „este casa lui Toader Urdugaș”⁸. Satul apare menționat ulterior și în alte acte de vânzare sau de întărire a proprietății, dar numai unul singur interesează subiectul preocupărilor noastre. Avem în vedere acel uric din 28 mai 1546, prin care Petru Rareș întărea lui Dumitru Dumbravă și rudelor sale mai multe sate, printre ele fiind și Obârșia, de la Pârâul Alb, „unde a fost casa lui Toader”⁹.

Informațiile documentare scrise ne-au determinat să investigăm arheologic o zonă denumită și astăzi „Obârșia”, aflată în perimetrul actual al satului Borniș, din comuna Dragomirești, județul Neamț. Deși, timp de mai mulți ani, investigațiile arheologice nu ne-au oferit date despre *casa* menționată în izvoarele scrise, cercetările recente au permis descoperirea unor cahle fragmentare care nu puteau să provină decât de la această reședință boierească.

Că ele sunt mărturii certe ale existenței unei reședințe boierești o dovedesc cu prisosință săpăturile arheologice mai vechi din satele învecinate, dar și din alte zone ale Moldovei, care atestă faptul că majoritatea locuințelor din mediul rural aveau ca instalații de încălzit, chiar și în secolele XVI–XVII, doar simple vetre și cuptoare¹⁰. Este, de fapt, una din deosebirile evidente ce distanțează sau desparte satul de oraș, primul – păstrător al vechilor tradiții, cel de-al doilea – receptiv la noile descoperiri. Credem că nu posibilitățile materiale au fost acelea care au precumpănit sau au determinat adoptarea noului sistem de încălzire a locuințelor din mediul rural în secolul al XV-lea sau mai târziu, deși ele nu sunt nicidecum factori de neglijat. Soba nu numai că asigura condiții mai bune de trai în anotimpul friguros, dar crea, totodată, o ambianță specială interioarelor de locuit, pe care le împodobește și le înfrumusețează, în același timp. Ea era, ca în cazul nostru, o reflectare fragmentară a unui anumit mod de viață, acceptat de vârfurile societății moldovenești și însușit ca model în rândul boierimii.

Pornind de la aceste constatări generale, vom evidenția, în continuare, ce date ne oferă descoperirile arheologice.

⁴ Primele cahle fragmentare au fost depistate în anul 1989. Sondajele din anii 1992–1995 au condus la descoperirea cahlelor ce vor face subiectul informării noastre. Rezultatele primelor cercetări au fost prezentate în comunicarea „*Motive decorative pe ceramica monumentală descoperită la Borniș-Neamț (secolele XV–XVI)*”, susținută în cadrul Simpozionului de artă și civilizație medievală, Suceava, 1994.

⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 292; Șt. Cucoș, *Mărturii din „arhiva” milenară, în Războieni-Valea Albă și împrejurimile. Monografie istorică, economică și social-culturală*, Bacău, 1997, p. 37–38.

⁶ Săpăturile au fost efectuate în mai multe sectoare, cu care prilej s-au descoperit complexe de locuire și anexe aferente, datând de la sfârșitul secolului al XIII-lea și până în secolul al XVII-lea.

⁷ DRH. A. Moldova, II (1449–1486), p. 387–388.

⁸ *Ibidem.*

⁹ DIR. A. Moldova, veacul XVI, I (1501–1550), p. 528–529.

¹⁰ V. Spinei, D. Monah, *Șantierul arheologic Brășăuți, jud. Neamț (1969)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 269; R. Popovici, *Așezarea rurală Negoești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1977–1979, 1985, p. 263–264; M. D. Matei, E. I. Emândi, Oct. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV–XVII)*, Suceava, 1982, p. 56–58 și 105; R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV–XVII)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 170–172, 187; pentru folosirea sobelor ca instalații de încălzit și generalizarea acestui sistem în alte zone europene, vezi și F. Braudel, *Structurile cotidianului*, II, București, 1984, p. 46–48.

Cahlele fragmentare descoperite la Borniș-„Obârșia”, deși puțin numeroase, permit o serie de aprecieri ce se cuvin semnalate. Astfel, în legătură cu modul de prelucrare a acestora se poate afirma că ele au fost modelate dintr-o pastă de bună calitate, cu mult nisip și calcar în compoziție, fără a fi smălțuite. Unele cahle au fost modelate pe roata olarului, altele în tipare de lemn. Cahlele realizate în tipare prezintă pe partea interioară amprente de degete rezultate în urma apăsării lutului în forme cu mâna și neteziri cu o spatulă în zona prinderii de ramă; pe fața exterioară, ele au urme abia vizibile de fibre lemnoase și retușuri de finisare după scoaterea pieselor din tipare. Câteva fragmente mai păstrează încă pe partea interioară mici butoni pentru o mai bună fixare a plăcilor în corpul propriu-zis al sobei. Arderea a fost oxidantă, fragmentele ceramice având o culoare cărămizie și miez cenușiu în spărtură.

Ca tipuri principale, se remarcă cahlele castron, cu deschidere rectangulară și picior de montare scurt, prezente doar prin mici fragmente, cahlele-placă, cu fața drepunghiulară, plină și decorată, cu rama de montare de cca 3,0–3,5 cm, care sunt cele mai numeroase, și numai câteva piese de la coronament.

Dată fiind starea fragmentară a cahlelor descoperite, subiectele motivelor decorative se lasă cu greu percepute și reconstituite, dar, în linii generale, se poate aprecia că ornamentele geometrice și vegetale sunt cel mai puțin folosite, lăsându-se loc, cu precădere, reprezentărilor figurative umane.

Fragmentele ceramice pe care apar elemente decorative geometrice și vegetale provin îndeosebi de la coronamentul sobei. Ele ne dezvăluie un desen format din arcuri de cerc care se întretaie, constituind rozete cu petale și frunze cu nervuri reliefate, acestea din urmă dispuse la partea superioară a coronamentului; desenul geometric este încadrat, pe laturile lungi ale piesei, de un chenar lat, alcătuit din baghete (fig. 1/1–3). O replică aproape identică, care ne-a permis reconstituirea motivului decorativ, a fost descoperită la Curtea Domnească din Piatra Neamț, datată acolo *grosso modo* „epocă Ștefan cel Mare”. Ea este decorată cu două rozete mari, compuse din șase petale, motivul fiind încadrat de baghete. La partea superioară, baghetele iau forma unui arc de cerc, larg deschis, și au plasate pe mijlocul lor frunze cu nervuri și marginea retezată¹¹.

Acest motiv geometric, mai puțin cel vegetal, este frecvent întâlnit pe cahlele descoperite în așezări urbane și rurale din Moldova, începând din secolul al XV-lea și dăinuind în următoarele două secole. Motivul, fiind ușor realizabil, a fost utilizat atât ca element decorativ central, cât și ca ornament adiacent diverselor reprezentări umane și zoomorfe¹². El apare în creștăturile în lemn, pe stranele și jilțurile din secolele XVI–XVII din bisericile moldovenești¹³, dar și ca element decorativ al fațadelor de construcții în piatră sau pe pietrele tombale¹⁴, păstrându-se în ornamentica populară, mai veche sau mai nouă¹⁵. De asemenea, o manifestare a sa se regăsește în broderia în fir de aur, argint și mătase, în acele steluțe cu raze, înscrise sau nu în cerc, care împodobeau elegante veșminte, epitrahile, dvere și văluri liturgice, pe obiecte de cult și ferecături ale cărților sfinte¹⁶.

¹¹ C. Matasă, *Șantierul arheologic Piatra Neamț (r. Piatra Neamț, reg. Bacău)*, în *SCIV*, VI, 1955, 3–4, p. 827–828, fig. 7/2, cu friza dispusă invers în ilustrație.

¹² B. Slătineanu, *Ceramica de la Cotari*, în *RFR*, V, 1938, p. 110, 113–114, fig. 1–2, 16–17; idem, *Ceramica de la Cotari (II)*, în *RFR*, VI, 1939, p. 572, 575, fig. 3, 13; Al. Andronic, E. Neamțu, F. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 97, fig. 12/11; R. Popescu, *Catalogul cahlelor din secolul al XV-lea de la „Curțile Domnești”-Vaslui (I)*, în *ActaMM*, III–IV, 1981–1982, fig. 2–5, 12/13, 17/1; Al. Andronic, R. Popescu, *Curtea Domnească de la Vaslui din vremea lui Ștefan cel Mare*, în *MN*, VI, 1982, fig. 7/2; P. Bârnea, P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 281–284, fig. 1/11.

¹³ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, *BCMI*, XXI, 1928, fig. 366 și 372; idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, fig. 905–906, 908.

¹⁴ C. Nicolescu, *Casa, conace și palate vechi românești*, București, 1979, fig. 11; G. Balș, *op. cit.*, în *BCMI*, fig. 938; idem, *op. cit.*, fig. 982.

¹⁵ N. Dunăre, *Ornamentica tradițională comparată*, București, 1979, fig. 66, pl. X/39; pl. XXXVIII/5. Pentru motivul rozetei solare și simbolul soarelui, în general, vezi, mai ales, P. Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, 1971, p. 22–23, 28–29. Este importantă sublinierea sa în legătură cu „esența mai subtilă” ce trebuie căutată în felul interpretării și compunerii motivelor decorative. Acest mod de abordare a problemei ar slui și în cazul cahlelor din Moldova, dar nu numai, la o mai bună departajare a elementelor decorative comune unei epoci și unui anume spațiu, cu evidențierea celor specifice.

¹⁶ M. A. Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969, fig. 9, 16, 30–31. Pentru interpretarea stelelor ca referire la ideea gloriei lui Iisus, care luminează lumea, și transformarea simbolului religios în motiv ornamental vezi I. D. Ștefănescu, *Broderiile de stil bizantin și moldovenesc în a doua jumătate a sec. XV*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1961, p. 498, fig. 7–10, 13, 15–16. Motivul stelar apare pe obiecte de cult, ca, de pildă, pe ripida de la Putna (1497) sau pe ferecătura în argint a evangheliarului de la Humor (1487), cf. T. Voinescu, *Argintăria și obiecte de metal*, în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 340–345, fig. 240b, 241.

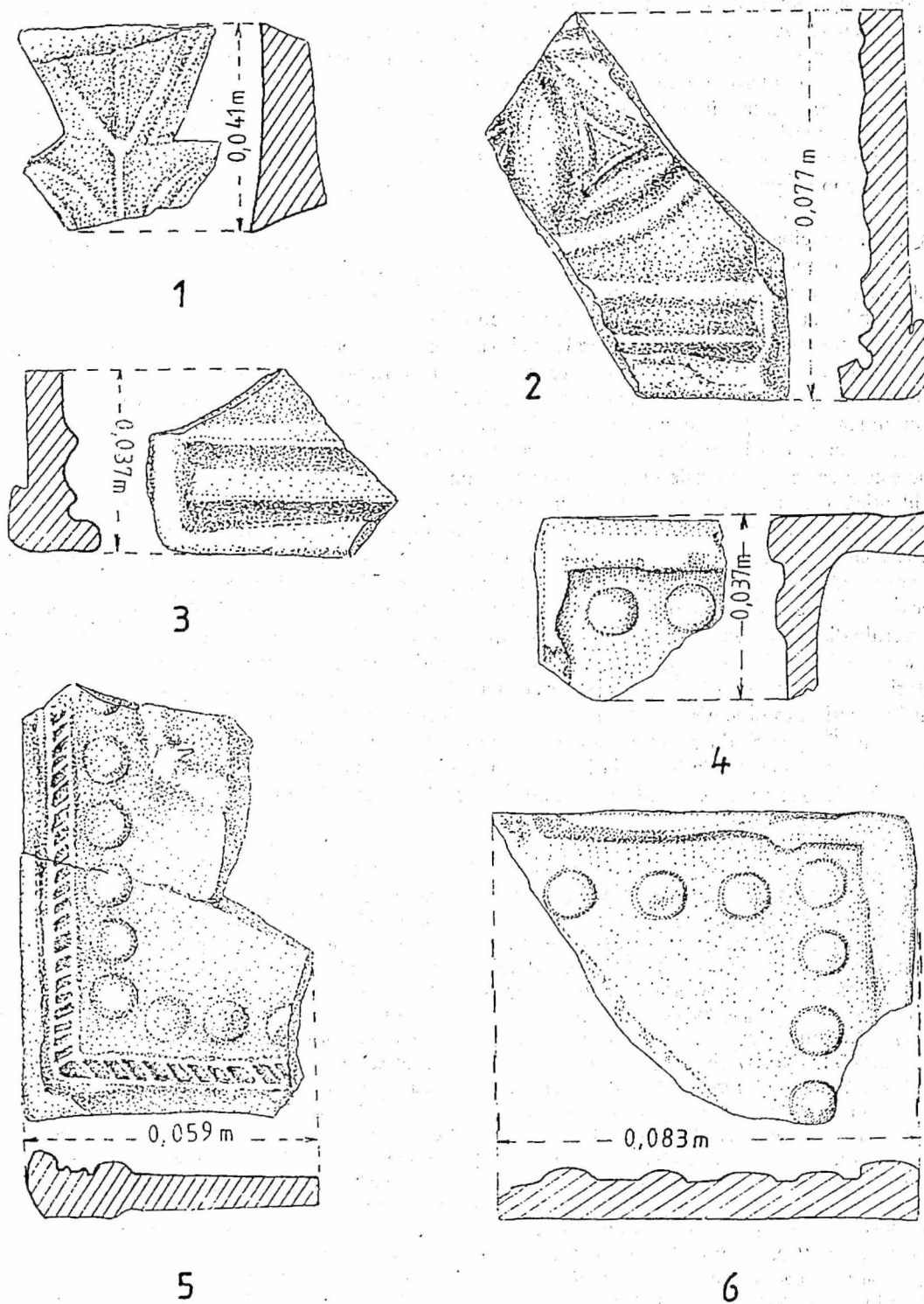

Fig. 1. Borneș-„Obârșia”. Cahle fragmentare cu motive geometrice și vegetale.

Așa cum subliniam anterior, majoritatea reprezentărilor figurate pe cahlele noastre ne înfățișează diverse personaje. Între acestea, se remarcă un personaj ce cântă din cimpoi. El are fața buclată, ochii redați prin pastile lunguiețe, nasul și gura abia schițate. Pe cap poartă o căciulă, sau poate, mai curând, o tichie cu vârful ascuțit¹⁷. Partea de jos a tunicii, mai lungă spre spate, ne sugerează o îmbrăcăminte largă, bogată în falduri, cu marginea bordată de o garnitură din ciucuri. Sub brațul stâng, cântărețul ține cimpoiul, format dintr-un burduf alungit, iar degetele pe unul din tuburile instrumentului muzical (fig. 2/3-6).

Fragmentele de cahle cu reprezentarea cimpoierului, deși nu permit reconstituirea integrală a motivului decorativ odinioară ilustrat, ne arată că ne aflăm, de fapt, în fața unei teme des întâlnită pe ceramica monumentală din Moldova, temă ce cuprinde un grup ornamental compus din trei personaje, două în atitudine de dans, iar cel de-al treilea cântând din cimpoi. Subiectul ca atare este înfățișat pe cahlele găsite la Cetatea de Scaun¹⁸, la curțile domnești din Iași¹⁹, Vaslui²⁰, Cotnari²¹, Hîrlău²², Bacău²³, la Probota Sfântul Nicolae din Poiană²⁴ și mănăstirea Bistrița²⁵ sau în reședințele boierești, după cum o atestă descoperirile de la Șipote-Iași²⁶ și, posibil, de la Dumeștii Noi-Vaslui²⁷. Aceste cahle au fost încadrate cronologic fie înainte de anul 1476, fie, mai larg, în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea²⁸.

Spre deosebire de cahlele menționate mai înainte, fragmentele cu cimpoier de la Borniș-„Obârșia” ne relevă o altă tratare plastică a subiectului. Aici, deși locul cimpoierului rămâne același, plasat în partea dreaptă a cahlei, personajul cu fața rotundă și părul buclat din reprezentările cunoscute până acum este înlocuit de un altul, cu un cimpoi, o îmbrăcăminte și un acoperământ al capului diferit realizate. Aceeași variantă pare să fi existat și la Curtea Domnească din Suceava, de unde provine un mic fragment de cahă smălțuită în verde-închis, cu chipul cântărețului cu tichie țuguată, datat în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea²⁹. Ulterior, subiectul temei cunoaște o formulare parțial asemănătoare pe o cahă fragmentară de la Suceava, descoperită într-o construcție din curtea bisericii Coconilor și atribuită secolului al XVII-lea³⁰.

Mai numeroase sunt piesele care păstrează frânturi din vestimentația personajelor întruchipate. Ele ne sugerează o îmbrăcăminte largă, drapată, scurtă până la genunchi sau coapse, cu terminații din benzi decorate, imaginând aplicații brodate (fig. 2/8). Modalitatea de prezentare a veșmintelor, asemănătoare dar nu identică comparativ cu alte reprezentări de pe ceramica monumentală din Moldova, nu ne permite însă, ca în cazul cimpoierului, reconstituirea subiectului ilustrat. Astfel, pe câteva fragmente apare un personaj în atitudine de dans, cu mâna stângă în șold și picioarele redată în mișcare; el poartă peste pantalonii colanți o tunică scurtă, evazată, strânsă în talie cu o centură lată, împodobită cu o stea și cercuri în relief (fig. 2/7).

¹⁷ Un acoperământ de cap asemănător aflăm în multe din reprezentările picturale occidentale de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Astfel de bonete, cu marginea întoarsă sau fără, apar la Fra Angelico în scena *Coborârii de pe cruce*, pictată pe la 1440, sau în tripticul lui Hugo Van der Goes (spre 1440-1482), scena *Circumcizia*. Vezi pentru aceasta *Enciclopedia picturii italiene*, București, 1974, p. 18; *Musée de l'Ermitage. Peinture d'Europe Occidentale des XIIIe-XVIIIe siècles*, Leningrad, 1977, nr. 92, 94.

¹⁸ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895-1904*, București, 1913, pl. V.

¹⁹ Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 241, fig. 47/5.

²⁰ R. Popescu, *Cahle și plăci decorative descoperite la Curtea Domnească din Vaslui*, în *RMMMIA*, XLVII, 1978, 2, p. 63-64, fig. 2/1-4; vezi și Al. Andronic, R. Popescu, *op. cit.*, în *M. N.*, p. 160-162, fig. 5/2 și 6/1, 3.

²¹ B. Slătineanu, *op. cit.*, în *RFR*, 1938, p. 107, 113, fig. 14.

²² C. Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 332, fig. 37.

²³ Al. Artimon, *Noi contribuții arheologice privind Curtea Domnească din Bacău*, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 289 și 298, fig. 6/1-3; idem, *Curtea Domnească și biserica „Precista” din Bacău. 800 de ani de existență*, Bacău, 1991, p. 22-23.

²⁴ C. Nicolescu, Fl. Jipescu, *Din trecutul mănăstirii Probota*, în *SCIA*, 1-2, 1956, p. 296, fig. 10-11.

²⁵ L. Bătrîna, A. Bătrîna, *O locuință domnească din vremea lui Alexandru cel Bun*, în *RMMMIA*, 2, 1975, p. 76, fig. 4.

²⁶ C. Nicolescu, Fl. Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova, secolele XV-XVI*, în *SCIA*, 1-2, 1957, p. 146, fig. 12.

²⁷ M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. I. Valea Bîrladului Superior de la izvoare și până la Buhăești*, în *AȘUI*, S.III, I, 1955, 1-2, p. 21-22, fig. 8/3.

²⁸ P. V. Batariuc, *op. cit.*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 151.

²⁹ Informația o datorăm kolegei Paraschiva Victoria Batariuc, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³⁰ P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în locuințe de orașeni la Suceava*, în *Arheologia medievală*, I, 1996, p. 90, fig. 16/1. Anumite amănunte de vestimentație, precum și tratarea plastică a subiectului ar pleda pentru o încadrare mai timpurie a piesei, în secolul al XVI-lea.

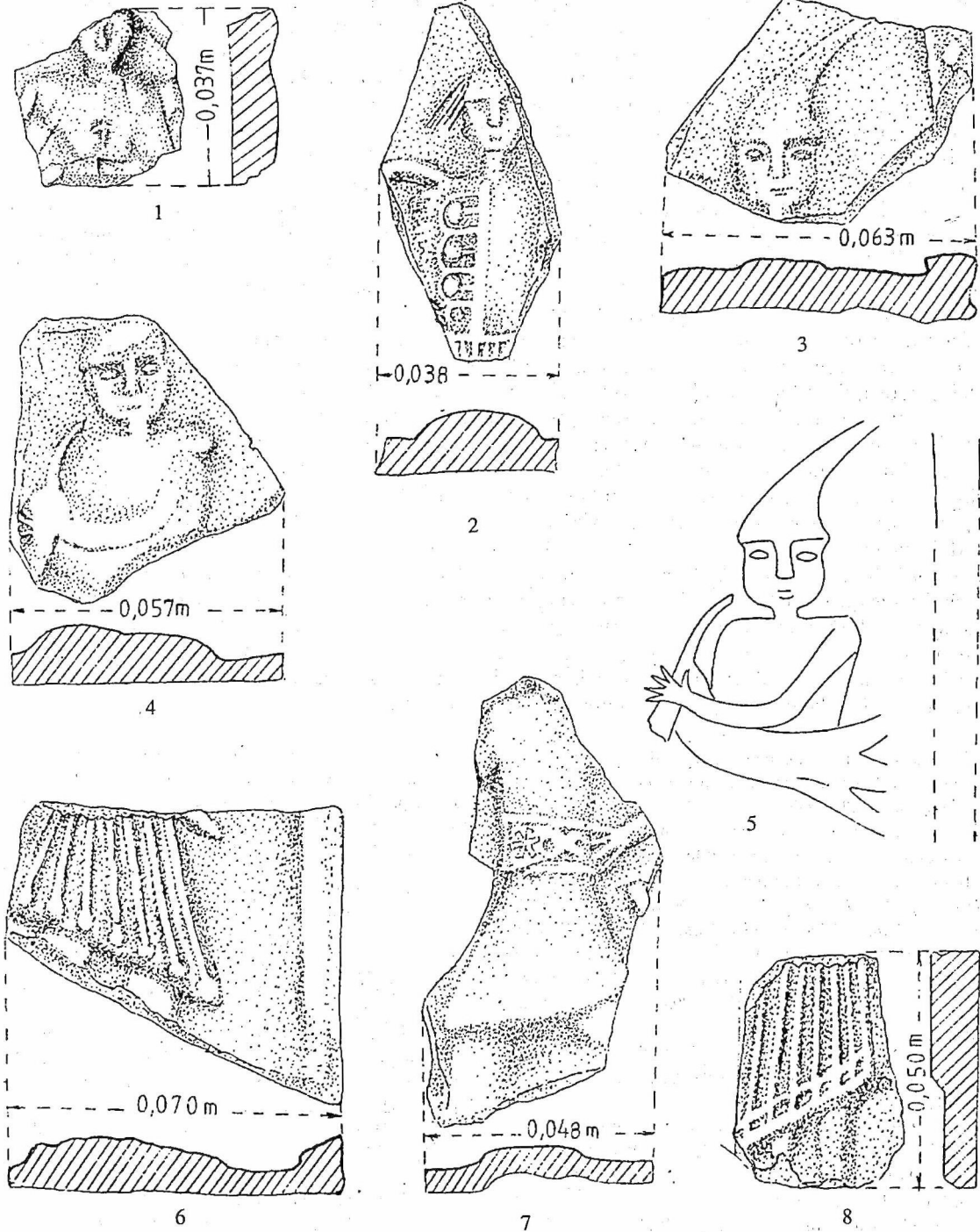

Fig. 2. Borniș-„Obârșia”. Cahle fragmentare cu reprezentări figurative umane.

Pe alte fragmente este reprezentată o figură umană cu fața ovală și părul nebuclat, redată în „părți”; bustul este acoperit cu o tunică ajustată, încheiată pe partea dreaptă cu nasturi și găitane, încinsă la mijloc cu o centură lată (fig. 2/2). Scena cu acest personaj este încadrată într-un chenar, dublat de o bandă cu pastile în relief (fig. 1/4, 6).

Piese pe care sunt redade veșminte într-o manieră similară, cu personaje înfățișate în profil, având tunici mai scurte în față, ne sunt cunoscute din descoperirile de la Curtea Domnească din Piatra Neamț, ele fiind atribuite, fără alte precizări cronologice, epocii lui Ștefan cel Mare³¹.

Dacă la o primă vedere, cahlele provenite de la casa lui Toader Urdugaș sau de la Curtea Domnească din Piatra ne apar oarecum izolate ca modalitate de prezentare a costumului, imagini asemănătoare de veșminte, mai lungi spre spate și având borduri decorate, se întâlnesc frecvent în pictura murală din Moldova aceleiași vremi, dar și de mai târziu, în broderie, ca, de pildă, în dvera „Răstignirea” sau pe racla în argint cu scene din viața Sfântului Ioan cel Nou din biserica Sfântul Gheorghe de la Suceava³².

Cele mai multe fragmente de cahle ne înfățișează însă un personaj încoronat (fig. 3/1) și o secure cu tăișul curb (fig. 3/2), o cruce cu bulbi (fig. 3/3), un pinten cu tija lungă și durița cu cinci spini (fig. 3/5) sau imagini destul de numeroase în legătură cu piese de harnașament, bogat împodobite (fig. 3/4, 6). Ele aveau chenarul dublat de o bandă de linii oblice incizate și de un șir de pastile, în relief (fig. 1/5)³³.

Reconstituirea temei decorative de pe piesele enumerate a fost posibilă grație descoperirilor similare care merg până la identitate, cum sunt acelea de la Curtea Domnească din Bacău³⁴. Aici au fost descoperite două variante ale temei cu personajul încoronat, una bogat ornamentată, cu un chenar realizat din benzi de linii oblice incizate și pastile în relief ce completau compoziția, ea fiind identică cu a noastră, și cea de-a doua, mult simplificată, cu corespondențe la Suceava³⁵.

Personajul încoronat este figurat călare, îmbrăcat într-o armură cu pieptarul bombat, umerarii mari și talia zveltă, având încălțăminte cu vârful ascuțit și pinteni cu tija lungă. Pe cap, el poartă o coroană cruciferă cu cinci fleuroni, neobișnuit de înaltă, presărată cu mici pastile, sugerând perle sau nestemate³⁶. În mâna stângă ține o secure cu coada lungă și tăișul curb, iar în dreapta, frâul calului. În contrast cu realizarea schematică a figurii, față îngustă, ochi redați prin mici pastile rotunde, trăsături abia schițate și a armurii imaginată prin conturul desenului, este redarea calului care ocupă un loc important în compoziție, înfățișând detalii cu piesele de harnașament, frâu, cioltar, oblânc scund, toate bogat împodobite. Personajul este prezentat cu atributul său – securea de luptă, încoronat și în armură, ceea ce îi conferă calitatea divină, dar și o realitate simplă și nobil-omenească. În partea dreaptă, în fundal, o cruce, ciudată ca reprezentare pentru noi, asemănătoare unui crucifix, ne atrage atenția că întreaga scenă este în legătură cu acest simbol, iar episodul înfățișat se desfășoară sub semnul credinței creștine. Steluțe de dimensiuni variate sunt presărate în câmpul rămas liber al scenei, ca

³¹ C. Matasă, *op. cit.*, p. 827–828, fig. 7/5–6a; una din piese ar putea fi ulterioară, posibil din secolul XVI.

³² M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 33–34, fig. 30–32; C. Nicolescu, *op. cit.*, în *Cultura moldovenească...*, p. 295–296, fig. 13–14; pentru costum și coafură, reflectate în pictura murală și în alte manifestări ale artei din a doua jumătate a secolului al XV-lea, vezi frumoasa carte datorată lui Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, București, 1987, I, p. 97–128.

³³ Desencle au fost executate de doamnele Emilia Drumea și Waltraud Delibaș de la Institutul de Arheologie din Iași.

³⁴ I. Antonescu, *Curțile domnești din Bacău*, în *Carpica*, II, 1969, p. 336–337, 340, fig. 11/1–4; Al. Artimon, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea Domnească din Bacău*, în *RMMMIA*, 2, 1987, p. 11, fig. 12/1–2. Materialele au fost văzute prin bunăvoința colegului Alexandru Artimon, căruia îi aducem mulțumirile noastre.

³⁵ P. V. Batariuc, *op. cit.*, în *Suceava*, XX, 1993, p. 73 și 75, nota 59, cu rectificarea interpretării dată imaginilor de pe cahlele de la Bacău. Cahla de la Curtea Domnească din Suceava este smălțuită în verde-închis, ca și cea cu reprezentarea cimpoierului. Piesa a fost văzută prin amabilitatea prietenei Paraschiva Victoria Batariuc, căreia îi mulțumim.

³⁶ Coroana, atributul regal, își găsește corespondențe în broderia epocii, ca, de pildă, în dvera *Buna Vestire*, unde este înfățișat Proorocul David cu o coroană înaltă asemănătoare, în portretele lui Ștefan și Alexandru de pe epitrahilul de la Putna, precum și în pictura murală. Cf. M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 34–35, nr. 22, 24, fig. 38. Coroane mai înalte, cu câte trei fleuroni, se întâlnesc și pe cahlele pragheze din a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu scene reprezentându-i pe cei trei regi magi și încoronarea Mariei, cf. J. Richterová, *Středověké kachle*, Praga, 1982, pl. 39, 41–44.

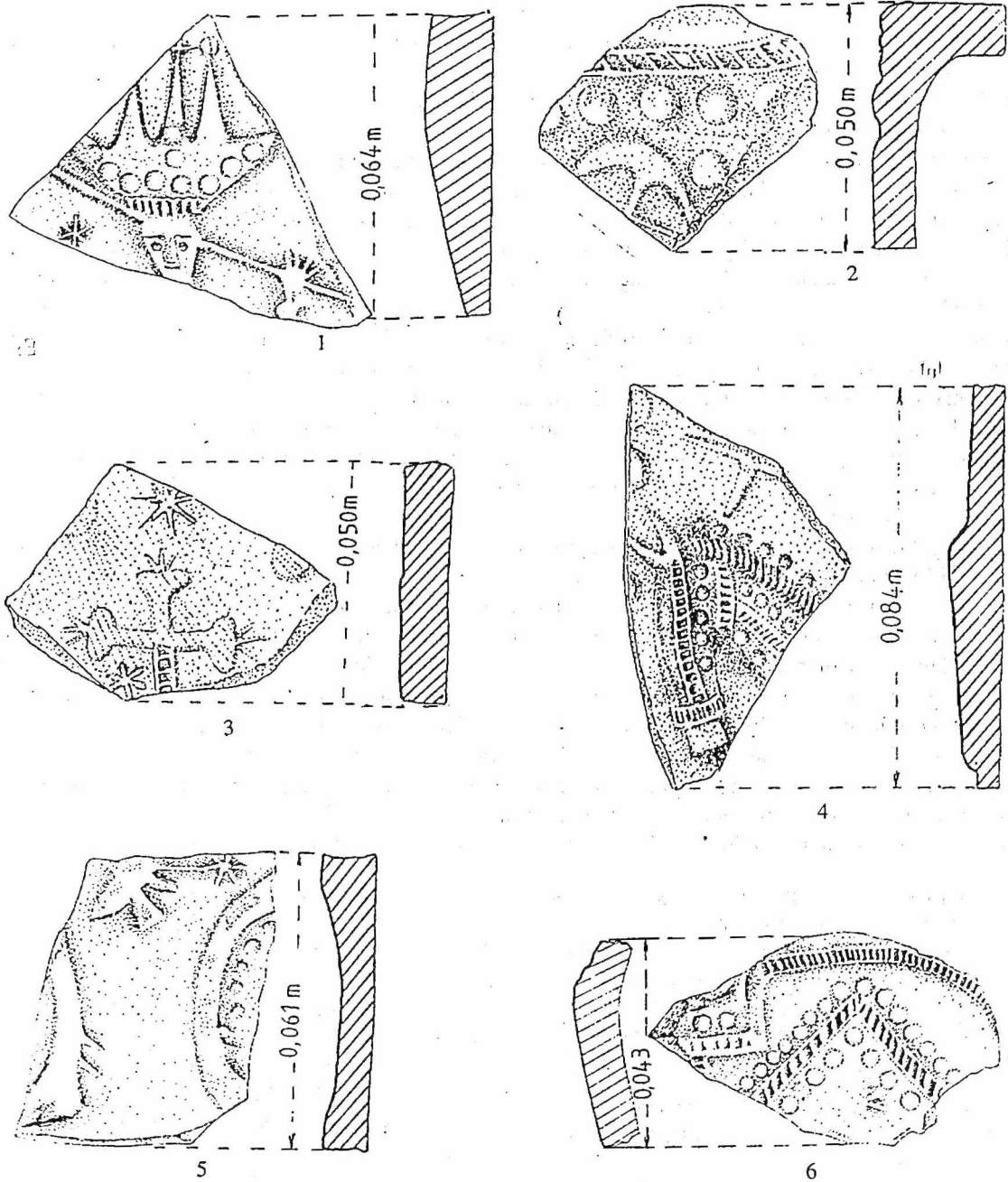

Fig. 3. Bormiş-„Obrişia”. Fragmente de cahle cu reprezentarea legendei Sfântului Ladislav.

în picturile murale, în broderie sau în argintărie³⁷ (fig. 4). Scena ca atare a fost considerată ca fiind o reprezentare a Sfântului rege Ladislau pe ceramica monumentală din Moldova³⁸.

În cazul nostru, încadrarea cronologică a pieselor cu imaginea Sfântului Ladislau, ca și a celorlalte proveniente din aceeași sobă, este facilitată de informația scrisă care atestă existența *căsei* lui Toader Urdiugaș la 23 septembrie 1483. Cu cât sunt mai vechi materialele noastre față de această dată, nu putem ști cu exactitate. Cert este că la acea vreme Toader Urdiugaș era un om matur, sau poate chiar bătrân, din moment ce, cu câțiva ani mai târziu, la 9 martie 1490, un fiu al său vinde o parte dintr-un sat apropiat, ceea ce ne-ar sugera faptul că tatăl nu mai era în viață³⁹. Anterior, numele său mai apare la 19 mai 1479, în legătură cu o vânzare de ocină în Mălești, un sat învecinat Obârșiei⁴⁰. Prin urmare, sursele documentare scrise ne-ar indica o vechime mai mare a casei cu sobă de la care provin cahalele noastre, ea fiind, fără îndoială, anterioară anului 1483. Dar, pentru materialele noastre această anterioritate nu poate fi cu mult mai mare potrivit unor repere cronologice pe care le avem chiar pe cahle. Deși redată sumar, anumite elemente de armură, cum sunt umerariile mari, talia îngustă și, mai ales, încălțăminte de tip semisabot, nu ne permit o datare cu mult mai coborâtă, ele fiind bine individualizate în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea⁴¹.

Pentru o încadrare apropiată în timp pledează și descoperirile de la Curtea Domnească din Bacău, care, prin asemănările frapante, conduc la formularea ipotezei folosirii unor tipare identice sau chiar la același loc de proveniență. Cahlele cu imaginea Sfântului Ladislau din complexul Curții Domnești au fost descoperite în casa domnească și turnul-locuință, despre aceste construcții avansându-se ipotezele că ar fi fost înălțate fie înainte de anii 1482–1488, fie în intervalul 1476–1481⁴².

Pe teritoriul Moldovei, cahle cu imaginea Sfântului Ladislau, redat însă în alte ipostaze, au mai fost găsite la Baia într-o locuință ridicată în apropierea bisericii catolice, în jurul anilor 1476–1477; locuința era dotată cu o sobă gotică cu cahle-plăci, pe care se derulau și scene din viața Sfântului Ladislau⁴³. Descoperirea acestor cahle a prilejuit o intervenție în literatura de specialitate, autorii ei readucând în discuție legenda Sfântului Ladislau, bine ilustrată în pictura murală, redată de data aceasta în ceramică, pe cahalele din Moldova și Transilvania⁴⁴.

Legenda are ca erou pe ducele Ladislau, ulterior rege al Ungariei (1077–1095), care s-a remarcat în lupta cu pecenegii de la Kerlés-Cserhalom (Kyrieleys) și a fost sanctificat în anul 1192. Pentru cinstirea lui s-a ridicat catedrala din Oradea, orașul devenind încă din secolul al XIII-lea un adevărat centru de pelerinaj și de răspândire a cultului său. Aici era mormântul regelui, „lucrat în întregime din cele mai frumoase marmuri, sculptate cu măiestrie”, aici i-au fost înălțate statui impunătoare în piatră și bronz aurit, cu încrustații de pietre

³⁷ Pentru decorul stelar, vezi nota 16. Steaua ca motiv decorativ este frecvent întâlnită în scenele votive de la Voroneț, Humor, Sfântul Gheorghe-Suceava etc. sau ca reprezentare a izvoarelor luminii cerești în *Adormirea Maicii Domnului*, Fecioara Maria fiind înfățișată cu stele pe frunte și umeri. Cf. V. Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, 1974, pl. 10, 13, 38–40; I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973, p. 194. În cazul nostru, considerăm că stelele nu sunt plasate întâmplător între fleuronii coroanei regale, pe pieptul regelui sfânt sau în jurul crucii, ea însăși sprijinită pe ele. Plasarea stelilor într-o anumită ordine ne dezvăluie, de fapt, noi înțelesuri și întregeste mesajul transmis de creatorul anonim.

³⁸ P. V. Batarciuc, *op. cit.*, în *Suceava*, XX, 1993, p. 75.

³⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, p. 397–399.

⁴⁰ DR H. A. *Moldova*, II (1449–1486), p. 329–330.

⁴¹ C. M. Vlădescu, *Încercări asupra periodizării și tipologiei armelor albe medievale occidentale - sec. XV–XVIII*, în *SMMIM*, 2–3, 1969–1970, p. 109, 113; C. Vlădescu, C. König, D. Popa, *Arme în muzeele din România*, București, 1973, pentru securea de luptă aproape identică, datată în secolul al XV-lea (p. 81), pentru încălțăminte de semisabot re-

prezentată în imaginea de pe sarcofagul lui Ladislau de Hunedoara (p. 26) și despre stilul de armură „gotic” german, caracteristic celei de-a doua jumătăți a secolului, dar precizat cu aproximație în jurul anului 1480 (p. 23).

⁴² Al. Artimon, *Considerații istorico-arheologice privind geneza și evoluția orașelor medievale din sud-vestul Moldovei*, în *Carpica*, XXIV, 1993, p. 74, cu indicarea anilor 1482–1488 și, mai recent, Al. Artimon, I. Mitrea, *Bacău reședință voievodală*, Bacău, 1996, p. 58, cu precizarea perioadei 1476–1481. Într-o lucrare mai veche se avansase ipoteza că ridicarea „curților domnești” s-ar fi făcut în jurul anului 1491, când a fost „săvârșită” biserica Precista. Cf. I. Antonescu, *op. cit.*, p. 340. Din păcate, din publicațiile existente nu cunoaștem mai multe detalii în legătură cu condițiile în care au fost găsite cahalele respective.

⁴³ L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *AIIA*, XXIV, 1987, 1, p. 99–100, cu referire la locuința construită după evenimentele din vara anului 1476 și la soba compusă din cahle decorate cu stema Moldovei, alături de care apar cele cu legenda Sfântului Ladislau (subl.ns.); idem, *op. cit.*, în *SCIVA*, 41, 1990, 2, p. 167, nota 24.

⁴⁴ Idem, *op. cit.*, în *SCIVA*, p. 165–181.

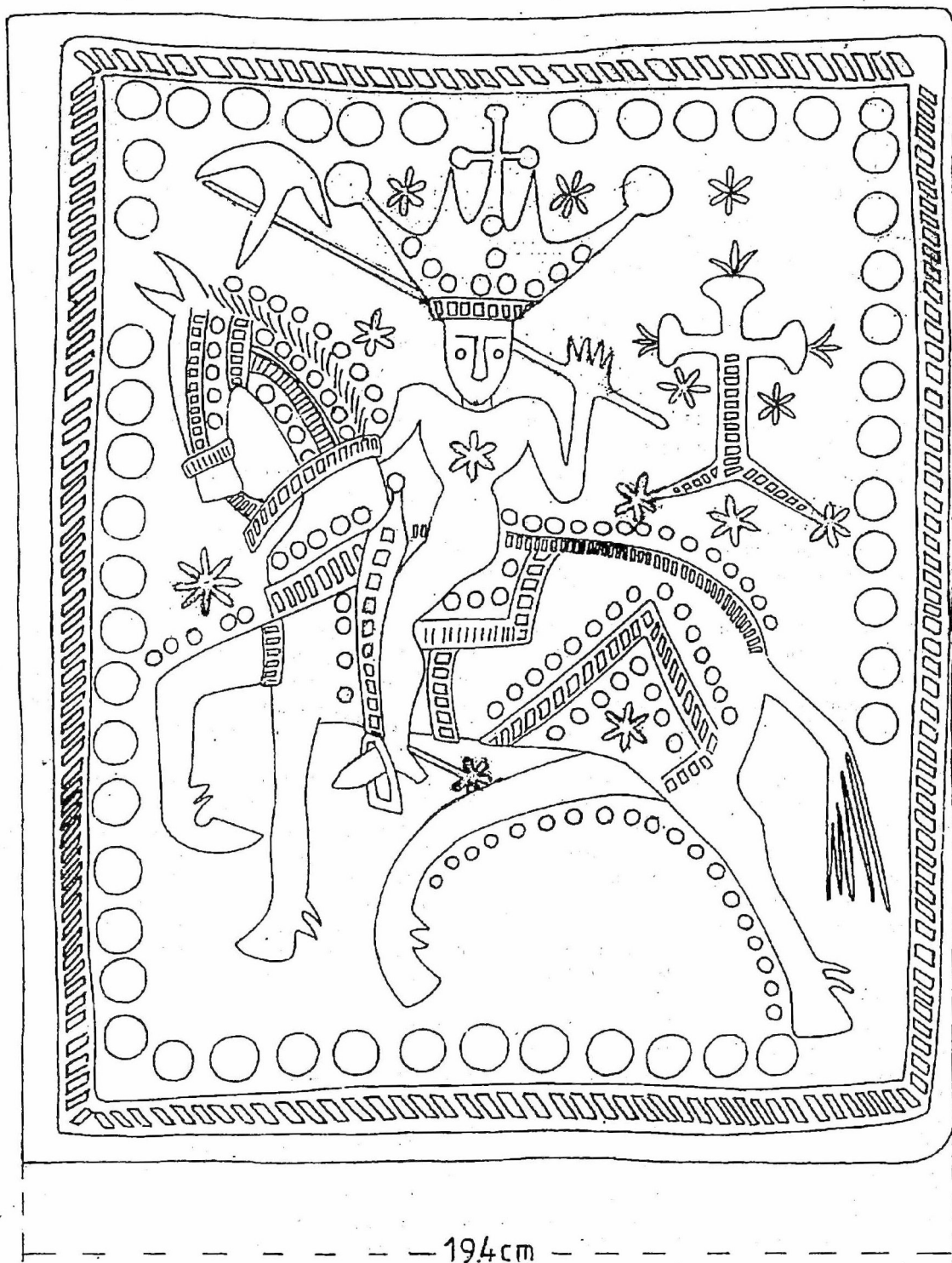

Fig. 4. Bormiş-„Obârşia”. Reconstituirea grafică a motivului decorativ de pe cahele fragmentare cu imaginea Sfântului Ladislav.

prețioase, aici s-au înfăptuit miracole, despre care ne vorbesc cu pietate și admirație relatări târzii din secolele XV–XVII⁴⁵. Cultul său a cunoscut o autoritate deosebită în urma victoriei raportată de Ludovic de Anjou împotriva tătarilor în anul 1342, sfântul devenind un simbol al luptei împotriva invadatorilor păgâni, un adevărat „erou de frontieră” în apărarea granițelor regatului maghiar. O formă de manifestare a cultului său se regăsește în pictura murală, în ciclurile legendare ilustrate cu precădere în biserici din părțile răsăritene ale regatului, în Slovacia, pe monumente aparținând coloniștilor germani, și în Transilvania, în Secuime⁴⁶.

Legenda a cunoscut avatarurile inerente ale „trecerii” în istorie, îndepărtându-se de la simburile ei fantastic – mitul, a început să „trăiască”, să participe la istorie, astfel că eroul devine, rând pe rând, învingător al pecenegilor, pecenegilor și cumaniilor, apoi, în final, al tătarilor⁴⁷. Ea a trecut prin oralitate, s-a îmbogățit cu noi elemente, etnice, concrete, a cunoscut variante și contaminări în spațiile în care a circulat, unele din ele fiind surprinse în cronică, în pictura murală și în arta ceramică⁴⁸. Faptele personajului principal (Gesta), povestite cu detalii în cronică, sunt „descrise” laconic pe cahleele din Moldova, dar episoadele înfățișate sunt perfect cognoscibile; ele se referă la: *plecarea la luptă, urmărirea cumaniului și odihna lui Ladislau*⁴⁹.

Cahlele de la Baia, având ca scene *urmărirea cumaniului și odihna lui Ladislau*, sunt evident legate de varianta catolică a legendei care ne vorbește despre fiica episcopului de Oradea, răpită de cuman și salvată de rege, cunoscută sub numele de Ladiva în fresca de la Velká Lomnica; ea este alături de erou și îl ajută la înfrângerea dușmanului păgân⁵⁰.

Cu referire la legendă sunt și piesele descoperite la Borniș-„Obârșia” sau la curțile domnești din Bacău și Suceava care îl au reprezentat pe Sfântul Ladislau în postură ecvestră. Ele ne înfățișează, de fapt, un episod al legendei și anume *plecarea la luptă*. Acest moment este sugerat de prezentarea sfântului pe calul său care merge la pas spre stânga și de crucea dispusă nu întâmplător în fundal, evocând un timp anterior acțiunii în curs de desfășurare, posibil legat de binecuvântarea episcopului de Oradea.

Cahlele cu imaginea Sfântului Ladislau redat ecvestru își găsesc analogii extrem de apropiate în Transilvania, la Cristuru Secuiesc, într-o descoperire datată în prima jumătate a secolului al XVI-lea⁵¹. Deși încadrată cronologic mai târziu, cahla fragmentară de la Cristuru-Secuiesc vădește similitudini în înfățișarea scenei încadrată într-un chenar cu pastile în relief, deosebindu-se însă prin tratarea mai elaborată a fizionomiei

⁴⁵ Pentru mormântul lui Ladislau din catedrala de la Oradea, pentru stătuile ecvestre și pedestre existente până la asediul din 1660, când au fost distruse de turci, despre miracole și izvoarele calde de lângă oraș, care-i purtau numele, vezi relatările lui Petrus Rusanus (1488), Francesco della Valle (1532), Nicolaus Olahus (1536–1537), Reicherstorffer (1550), Giovan Andrea Gromo (1566–1567), Conrad Iacob Hiltbrandt (1656–1658) și Evlia Celebi (1660–1661), în *Călători străini despre țările române*, I, p. 212, 326, 437, 495; II, p. 331, 495; V, p. 545; VI, p. 527, 529. Despre bustul relikviar și statuile datorate fraților Martin și Gheorghe din Cluj, vezi V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 273, 276, 281 și 309.

⁴⁶ Cf. V. Drăguț, *Considerații asupra iconografiei murale gotice din Transilvania*, în *BMI*, XXXIX, 1970, 3, p. 24–25; V. Dvořáková, *La légende de Saint Ladislav découverte dans l'église de Velká Lomnica*, în *BMI*, XL, 1972, 4, p. 25–43, autoarea avansând ideea că legenda Sfântului Ladislau ar fi avut ca model epopeea bizantină a „eroului de frontieră” Digenes Akritas, p. 32; V. Drăguț, *Legenda „eroului de frontieră” în pictura murală din Transilvania*, în *RMMMIA*, 2, 1974, p. 21–38; Gy. László, *A Szent László-legenda középkori falképei*, Budapesta, 1993, p. 241–243, cu frumoasele reproduceri și atât de utila ilustrație în desen. Potrivit hârtii anexate lucrării, ciclurile legendare au fost pictate pe monumente din 21 de localități din România, 20 din Slovacia, 5 din Ungaria, 1 din Slovenia și 1 din Austria.

⁴⁷ Pentru transformarea mitului în legendă cf. M. Eliade, *Cărțile populare în literatura românească*, în *RFR*, VI, 1939, 4,

132–147; Gy. László, *op. cit.*, p. 250, cu explicarea mitului lui Ormazd și Ahriman în legătură cu legenda lui Ladislau, contrar opiniilor exprimate de V. Dvořáková și V. Drăguț.

⁴⁸ Despre cultul Sfântului Ladislau și legendă cf. O. Pécican, *Hronicul bulgăresc*, în *RevIst*, S.N., 4, 1993, 5–6, p. 551–559; idem, *Legenda lui Ladislau și Sava – scriere ortodoxă din secolul XIV (1366–1373)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, 1994, p. 83–87; pentru ilustrarea legendei în pictura murală, în relație cu izvoarele scrise, vezi comentariile lui V. Drăguț, *op. cit.*, în *RMMMIA*, 2, 1974, p. 24–38.

⁴⁹ L. Bătrina, A. Bătrina, *op. cit.*, în *SCIVA*, 41, 1990, 2, p. 167–180; cahleele de la mănăstirea Sfântul Sava din Iași, considerate de autorii mai sus citați ca înfățișând *plecarea la luptă*, îl au reprezentat, de fapt, pe magul Balthasar. Cf. P. V. Batiariuc, *op. cit.*, în *AT*, IV, 1994, p. 120–122.

⁵⁰ L. Bătrina, A. Bătrina, *op. cit.*, în *SCIVA*, 41, 1990, 2, p. 172–173, 176–177, fig. 4, 7–12; P. V. Batiariuc, *op. cit.*, în *AT*, p. 128. Cahlele cu *odihna lui Ladislau* au fost găsite și la Curtea Domnească din Vaslui. Întrucât materialul nu ne-a fost accesibil, nu ne vom referi la el. Pentru informație, cf. P. V. Batiariuc, *op. cit.*, în *Suceava*, XX, p. 74, nota 38.

⁵¹ E. Benkő, I. Ughy, *Székelykeresztúri kályhacsémpék 15–17. század*, București, 1994, p. 16, 69, fig. 57; pentru alte scene din legendă, *lupta corp la corp cu cumaniul și odihna lui Ladislau*, de pe cahleele de la Cechești și Cristuru-Secuiesc, cf. E. Benkő, I. Ughy, *op. cit.*, p. 16–18, fig. 13, 60; E. Benkő, A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája, în *Varia Archaeologica Hungarica*, Budapesta, V, 1992, fig. 73/8.

regelui. Tot ca o reflectare a legendei în arta ceramicii credem că trebuie privită reprezentarea ecvestră a Sfântului Ladislau sub un portal gotic, de pe o cahlă din Ungaria, de la Egér, datată la începutul secolului al XVI-lea. Ceea ce atrage atenția aici este redarea sfântului la fel ca în ciclurile legendare din pictura murală, pe un cal alb, culoarea având îndubitabil conotații mitice⁵².

Toate aceste piese sumar prezentate se deosebesc evident de cahlele de la Egér sau Filakovo, Banská Bistrica, Krémnica, Branč și Orava, pe care sfântul este redat pedestru, cu atributele puterii divine și regale, ca în picturile murale sau ca în alte manifestări ale artei, unde apar înfățișați cei trei regi sfinți ai Ungariei în calitate de patroni ai regatului⁵³.

Pe temeiul acestor succinte observații, considerăm că reprezentarea ecvestră a Sfântului Ladislau de pe cahlele noastre se află într-o strânsă conexiune cu legenda. De altfel, maniera de „redactare” a scenei, în care regele este înfățișat pe calul său bogat împodobit, ținând în mână o secure cu coada lungă, ne evocă un pasaj din legenda relatată de Dimitrie Cantemir în *Hronicul* său. Încercând să descifreze originea „basnei” lui Simion Dascălul, marele cărturar a cercetat numeroase izvoare, „hronice” bulgărești, ungurești și rusești care conțin, pe lângă alte informații, variante ale legendei Sfântului Ladislau. Citându-l pe Bonfini, el povestește despre faptele de vitejie ale regelui Ladislau care învinge păgânul (hunul) în luptă cu toporul, „carele după obiceiul unguresc purta”, și salvează fata episcopului de Oradea. În narațiune, un loc important se acordă și calului său, despre care se spune că „nu numai de picioare să fie fost mai bun, și la trup mai frumos decât toți caii, ce încă și la fire, cu multul pe toți să fie covârșind, căci voia și pofta Domnului său, ca și cum ar fi avut mente, au fost pricepând”⁵⁴.

Din „hronicul” bulgăresc sau sârbesc, cum este denumit uneori, Dimitrie Cantemir consemnează două variante ale legendei, prima având ca personaj principal pe Sfântul Sava și în plan secund pe Ladislau, iar cea de a doua, pe craiul Ungariei, victorios în lupta cu tătarii condusă de Batie (Batu Han)⁵⁵. Nu ne vom opri asupra ambelor variante, întrucât ele au fost analizate în repetate rânduri, ci doar la cea de a doua care are, într-o anumită măsură, tangență cu subiectul nostru. În legendă se relatează despre un moment în care regele, deznădăjduit de atrocitățile păgânilor și de mulțimea lor, invocă sprijinul Domnului. Urcat pe o coloană înaltă din mijlocul orașului, el aude o voce și vede un bătrân care îi spune că Dumnezeu i-a ascultat ruga și, pentru credința sa, îi va dărui biruința împotriva păgânilor busurmani. Tot atunci, regele vede, legat de coloană, un cal „pre frumos, înșelat” și „pre șe un topor, de cele lungi în coadă (carile poartă la noi ungureni)”. Coborând de pe coloană, regele încalcă „calul cel năzdrăvan din ceriu coborât” și ia în mână „toporul cel din aer oțelit”⁵⁶. Acțiunea legendei își continuă cursul cu izbânda regelui, alungarea tătarilor, uciderea lui Batie și a surorii lui Ladislau, fata răpită de păgân care a trecut de partea necredinciosului.

Pașajele citate, și îndeosebi acela bazat pe informațiile preluate de la Bonfini, conțin elemente comune care nu fac decât să ne explice de ce subiectul prezentat pe cahlele noastre este redat așa și nu altfel. Variantele legendei își găsesc, astfel, o reflectare în maniera de realizare artistică a temei, dar nu putem ști, ca în cazul descoperirilor de la Baia, la care din acestea se referă scena înfățișată. Dacă la Baia, creatorul anonim ne-a oferit o simplă povestire a legendei, cu momentele cele mai importante din viața sfântului, imaginea de pe cahlele noastre are semnificații cu mult mai adânci și valențe simbolice, deși ne vorbește doar despre un singur episod—plecarea la luptă. Regele-cavaler este înfățișat pornind solitar la luptă, cu credința în biruință prin

⁵² P. Voit, I. Holl, *Anciens carreaux de poêle Hongrois*, Budapesta, 1963, p. 50–51, fig. 35, cahlă fiind acoperită cu smalt mixt și stanifer alb; despre conotațiile mitice ale culorii albe în scenele din pictura murală, cf. Gy. László, *op. cit.*, p. 242.

⁵³ J. Kalmar, *A Füleki (Filakovo) vár XV–XVI. századi emlékei*, în *RégFűz*, s. II–4. szam, 1959, p. 24–25, pl. XLII/1, 3; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 50–51, fig. 34; Št. P. Holčík, *Stredoveká kachliarska dielňa v Banskej Bistricy*, în *ZborníkMuzBratislava*, LXVIII, 1974, Historia, 1, p. 180, fig. 6; J. Hoššo, *K technológii a lokalizácii výrobyneskorogotických kachlíc na Slovensku*, în *Zborník Slovenského Národného Múzea*, XCI, 1997, *Archeológia*, 7, p. 96–102; imagini reprezentând pe cei trei regi sfinți ai Ungariei se întâlnesc în biserici săsești (V. Drăguș, *Arta gotică...*, p. 239), dar și în ctitorii cneziale românești (M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania (sec. XIV–XVII)*, I, Cluj-Napoca, 1981, p. 23–24, 28), pe numeroase piese de altar, cum sunt cele de la Nagytótlak, Mateóc, Turócbela etc., aflate în Muzeul de Istorie din Budapesta, în orfevrărie, pe paftale (C. Cleja-Gîrbea,

Piese de orfevrărie transilvăneană aflate în tezaurul domului din Aachen (R.F.G.), în *RevMuz*, 1973, 2, p. 124–129), potire (V. Drăguș, *Arta gotică...*, p. 317; J. H. Kolba, *Der Nyári-Kelch*, în *ActaArchHung*, XXXII, 1980, p. 303, 375–380, fig. 7, 24), precum și pe monede.

⁵⁴ D. Cantemir, *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 146–147; vezi și o redactare în termeni asemănători în *Historia Moldo-Vlachica*, în D. Cantemir, *Opere complete*, IX, t. I, București, 1983, p. 205–207.

⁵⁵ Idem, *Hronicul...*, p. 142–143; idem, *Historia...*, p. 201–202.

⁵⁶ Idem, *Hronicul...*, p. 142–143. Pentru luptele cu tătarii, purtate de regele Laslău, confundat cu Ludovic I, și despre intervenția sa miraculoasă după moarte, când a ieșit din mormânt pentru a se alătura luptătorilor, vezi V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1994, p. 311–315.

sprrijinul Domnului, ca un adevărat *miles Christi*, îmbrăcat în armură și apărat de crucea și luminile cerești, ca un frumos model ce trebuie imitat⁵⁷.

Toate aceste reprezentări, care au ca subiect legenda „eroului de frontieră”, apar în Moldova într-o vreme ulterioară anului 1476 și se înscriu într-un interval ce nu depășește deceniul nouă al secolului al XV-lea. Ilustrarea legendei regelui-căvaler, învingător al necredincioșilor în timpul vieții sale, cât și după moarte, nu ni se pare întâmplătoare tocmai acum, când Moldova, această „poartă a creștinătății”, este angajată într-o adevărată cruciadă antiotomană. Transpunerea legendei în arta ceramicii ar putea fi, așa cum pictura murală era „mărturia fidelă a unei mentalități cruciate”⁵⁸, o reflectare a acestei mentalități în mediul laic.

Este acum vremea când Moldova se află în plină ofensivă antiotomană, după bătălia de la Vaslui, câștigată de Ștefan cel Mare, acel *verus christiane fidei athleta*, apelativ conferit de papă marelui domn, doi ani mai târziu. La acea bătălie, ca și la altele care i-au urmat, participă transilvăneni, printre ei aflându-se și numeroși secui. Ca și mai înainte, contactele cu secuii rămân, în continuare, la fel de strânse, ei sunt mereu prezenți în oastea lui Ștefan care este considerat protector și se considera stăpân al scaunelor secuiești. Or, strângerea acestor contacte, pe multiple planuri, nu a putut să ducă decât la o mai bună circulație a legendei, care, la ea acasă, în Secuime, era vie în picturile murale bisericești, figura Sfântului Ladislau fiind foarte populară în rândul secuilor⁵⁹. Receptarea legendei nu ar fi fost însă posibilă, dacă ea nu ar fi corespuns unei anumite stări de spirit ce exista în țara Moldovei, unor necesități sufletești. Nu credem că legenda ar fi avut „înțeleșuri și rosturi mobilizatoare” în Moldova acelei vremi⁶⁰, ci, mai curând, că ea își va fi găsit loc în acel climat de eferveșcență de aici, generat de dese confruntări cu invadatorii necredincioși, turci și tătari.

Cahlele de la Baia cu scene din ciclul legendar, descoperite într-o locuință din preajma bisericii catolice, au fost puse în legătură, pe bună dreptate, cu elemente alogene, de rit catolic, ce existau în așezare⁶¹. În cazul descoperirilor noastre, apariția lor este mai greu de lămurit, dar pot fi întrezărite unele explicații. Și aici, cahlele cu imaginea Sfântului Ladislau nu apar accidental, prezența lor fiind determinată de mai multe împrejurări. Din acest motiv, câteva observații se cer precizate. Una din ele este în legătură cu proprietarii satului de la Pârâul Alb.

După cum arătam anterior, satul Obârșia este întărit la 23 septembrie 1483 celor doi frați, Ivan Dumbravă și Toader Urdiugaș. Cel de al doilea proprietar are ca patronim o poreclă de origine maghiară. Astfel, Urdiugaș derivă din adjectivul *ördöngös*, vechiul *ördenges*, care înseamnă îndrăcit, vrăjitor, de la *ördög*-diavol⁶². Mai greu de deslușit este, de ce cei doi proprietari, frați fiind, poartă nume diferite, dar motivația acestui fapt ne apare mai dificil de explicat⁶³.

O altă constatare este aceea că, în apropiere de Obârșia, pe o rază cuprinsă între 3–10 km, se întâlnesc mai multe sate și proprietari cu nume de rezonanță maghiară. Fără îndoială că este vorba de transilvăneni veniți în această zonă, printre ei fiind români, dar și unguri sau secui. Astfel, nu departe de Obârșia se aflau Ungurașii, în hotar cu Ghigoeștii Nastei, soția lui Toader Urdiugaș. Ceva mai departe, tot pe Pârâul Alb, erau Totoeștii și satul lui Levet Miclăuș, precum și câteva din proprietățile urmașilor lui Laslău globnicul, printre care și Lăslăoanii⁶⁴. De asemenea, în proximă vecinătate sunt Bârgăuanii, nume ce amintește de locul de

⁵⁷ Pentru modul în care au fost văzuți sfinții în evul mediu, ca protectori sau modele ce trebuiau imitate, vezi E. Mâle, *L' Art religieux de la fin du Moyen Age en France. Etude sur l' iconographie du Moyen Age et sur les sources d' inspiration*, Paris, 1908, p. 190.

⁵⁸ A. Grabar, *Les croisades de l' Europe orientale dans l' art*, în *Mélanges Charles Diehl*, II, Paris, 1930, p. 19–27; R. Theodorescu, *Interferențe politico-artistice în vechea civilizație românească (1400–1700)*, în *Aspecte ale civilizației românești*, Suceava, 1986, p. 25, cu referire la „cavalcada” lui Constantin cel Mare, ilustrată în pronaosul bisericii Sfânta Cruce din Pătrăuți. Această scenă, având ca subiect legenda *Aflării Sfintei Cruci*, a fost considerată ca o cruciadă simbolică, cu semnificația unei invocații pentru sprijinul divin în lupta pe care ctitorul o ducea cu Semiluna, cf. V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, I, București, 1968, p. 573–574.

⁵⁹ E. Benkő, I. Ughy, *op. cit.*, p. 17–18.

⁶⁰ L. Bătrina, A. Bătrina, *op. cit.*, în *SCIVA*, 41, 1990, 2, 181.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Pentru etimologia cuvântului, vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, p. 229, cu aprecierea că Toader Urdiugaș era, după nume, de origine ungurească.

⁶³ Interesant este unul din sensurile cuvântului maghiar, cel de *vrăjitor*, apelativ dat și lui Ladislau în varianta ortodoxă a legendei. La părăsirea „ereziei” catolice, botezat fiind de Sava, Ladislau devine prin acceptarea credinței ortodoxe din „vrăjitor” - „sfânt”. Cf. D. Cantemir, *Historia Moldo-Vlachica*, p. 201. Ar putea fi o paralelă între semnificația numelui lui Toader Urdiugaș și sensul dat de relatarea lui Dimitrie Cantemir în legătură cu păstrarea credinței? Este greu de știut.

⁶⁴ Pentru originea maghiară a numelor de sate, vezi M. M. Székely, *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (sec. XIV–XVI)*, în *Arhiva Genealogică*, I (VI), 1994, 1–2, p. 97–99.

origine al celor veniți aici, sat în care și astăzi există populație de rit catolic.

Nu știm dacă Toader Urdugaș a fost de confesiune catolică sau dacă își va fi păstrat credința, căsătorit cu Nastea, fiica unui Dragoș, și trăind într-o zonă cu o numeroasă populație românească, evident de rit ortodox, atestată prin denumirile de sate și proprietarii lor. În orice caz, păstrarea patronimului de origine maghiară, după cum s-a subliniat și cu alt prilej⁶⁵, este o dovadă certă că i se înțelegea sensul și numai un cunoscător al limbii și l-ar fi însușit și folosit. Prezența sobei cu cahle având imaginea Sfântului Ladislau nu ne apare și din acest motiv întâmplătoare în casa boierului Toader Urdugaș. Ea ne sugerează o posibilă cunoaștere a subiectului legendei și pe altă cale, cea de familie de sorginte transilvăneană.

În linii generale, în expunerea noastră am punctat doar o parte din datele oferite de descoperirile de cahle de la Borniș-„Obârșia”. Ele ne dau informații despre circulația unor teme decorative și ne introduc, totodată, în ambianța vieții de curte, unde erau cântate și glorificate faptele vitejești ale eroilor, unde aveau loc scene de dans cu cântăreți ce-și acompaniau dansatorii, îmbrăcați în veșminte bogat împodobite. Aceste teme de origine central-europeană sunt receptate în Moldova datorită unor necesități proprii, iar unele din ele sunt adaptate condițiilor specifice. Nu credem că este vorba numai de simple influențe, de la o zonă la alta, fenomenul fiind complex și explicabil mai curând prin condiții asemănătoare de dezvoltare în anumite medii sociale, atât ca resurse materiale, cât, mai ales, ca mentalitate.

Tema cu scenă de dans și cimpoier de pe cahlele noastre apare într-o formulare plastică necunoscută până acum în Moldova, reprezentând astfel o nouă variantă care pledează pentru realizarea sa locală. Așa cum s-a subliniat în repetate rânduri, numărul mare de descoperiri, cât și variantele, dovedesc preferința arătată acestei teme care a fost înfățișată pe sobe găsite în diverse medii sociale, începând de la curțile domnești și boierești, până la casele, mai mult sau mai puțin modeste, de orașeni⁶⁶.

Nu același lucru se poate afirma despre cahlele ce ne relatează momentele mai importante din viața Sfântului Ladislau, cunoscute din puține descoperiri, cum sunt cele de la Baia, puse pe seama unor elemente alogene de rit catolic, sau de la curțile domnești și, în parte, de la Obârșia, legate de un mediu cultivat, unde legenda cu tangențe la istoria Moldovei va fi fost receptată cu alte semnificații.

Această temă ilustrată în arta ceramicii moldovenești este evident venită din Transilvania, mai mult decât probabil din Secuime, deși în Moldova avem cele mai vechi imagini cunoscute și încadrarea cronologică nu poate fi pusă la îndoială.

În cazul cahlelor de la Borniș-„Obârșia” și de la Curtea Domnească din Bacău nu știm cine au fost meșterii care le-au realizat, dar ei au dat dovadă de o bună cunoaștere a subiectului, cât și de unele cunoștințe în redarea corectă a proporțiilor. Cu toate că personajul regal este redat cu o oarecare stângăcie, elementele esențiale au fost sugestiv surprinse. Ele ne spun exact ceea ce artistul anonim a dorit să ne comunice. Ceea ce frapază aici este acel chenar din linii oblice incizate și pastile în relief, elemente decorative mai puțin frecvente în spațiul moldovenesc, care își găsesc o mai largă răspândire și o dezvoltare ulterioară în Transilvania. Or, tocmai aceste elemente decorative, aparent mai puțin importante la o primă vedere, ne fac să credem că a existat un model după care au fost realizate cahlele noastre, posibil un prototip din mediul transilvan. La aceasta se adaugă și maniera de redare a subiectului, cu combinarea tuturor elementelor decorative, care crează o scenă extrem de încărcată, total deosebită față de cea cu dansatori și cimpoier. Dar, cum cele două teme sunt reprezentate pe aceeași sobă nu se poate pune la îndoială locul comun de proveniență care nu poate fi decât un atelier din Moldova.

Ilustrarea legendei Sfântului Ladislau pe cahlele din Moldova ne dezvăluie, pe de o parte, receptarea subiectului ca atare, dar, în același timp, prin numărul mic de descoperiri ni se relevă faptul că tema nu este predilectă. Această constatare este confirmată și întărită de o alta, dacă avem în vedere numeroasele reprezentări ale Sfântului Gheorghe de pe cahlele moldovenești, acesta fiind unul din sfinții militari mult venerat în Moldova lui Ștefan cel Mare. Lui i se înalță biserici și i se invocă sprijinul, imaginea sa simbolică de pe steaguri apăra în lupte, ca adevărat „purtător de biruință” a credinței creștine împotriva necredincioșilor, turci și tătari.

Cahlele noastre, ca și alte descoperiri de același gen din Moldova, ne arată cât de bogate în semnificații sunt aceste mărturii de artă medievală. Ele reflectă frânturi din viața celor pentru care au fost create, receptivitatea și preferința societății medievale moldovenești pentru anumite subiecte, precum și circulația unor modele și motive decorative prin contacte și schimburi pe multiple planuri, toate vorbind despre o mentalitate deschisă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Reconstituirea unor detalii, care cu timpul pot defini întregul, ni se par însemnate, întrucât ele sunt în măsură să aducă nuanțări necesare restituirilor și să conducă la o mai bună înțelegere a realităților trecute.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁶⁶ P. V. Batariuc, *op. cit.*, în *Suceava*, XIII–XIV, 1986–1987, p. 153.

SUR LES MOTIFS DÉCORATIFS DES CARREAUX DE POÊLE DU XVe SIÈCLE DÉCOUVERTS À BORNİȘ, DÉP. DE NEAMȚ

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques entreprises dans l'agglomération rurale médiévale d'Obârșia, située dans le périmètre actuel du village Borniș, com. Dragomirești, dép. de Neamț (zone souscarpatique de la Moldavie), ont découvert des fragments de carreaux provenant d'une résidence de boyards. On en fait mention pour la première fois dans un acte de chancellerie voïvodale du 23 septembre 1483, par lequel Etienne le Grand, prince régnant de Moldavie, confirmait et raffermissait aux frères Ivan Dumbravă et Toader Urđiuğaș plusieurs propriétés, dont le village Obârșia. L'acte spécifiait que s'y trouvait «la maison de Toader Urđiuğaș». C'est de cette maison, attestée par les sources écrites, mais qu'on n'a pourtant pas encore découverte, que proviennent les fragments de carreaux qui font l'objet de notre étude.

Ils furent modelés en pâte de bonne qualité, travaillés à la roue du potier ou en moules de bois, sans qu'on les ait émaillés. Comme types principaux, on remarque les carreaux-soupière, les carreaux-plaques, les plus nombreuses, et quelques pièces du couronnement. Les ornements géométriques et végétaux sont peu utilisés (fig. 1/1-2, 4-6), laissant la priorité aux représentations figuratives humaines (fig. 2/1-8). En tant que thèmes décoratifs, se font remarquer les scènes de danseurs et cornemuseur (fig. 2/2-8) et, surtout, celles à l'image du roi Saint Ladislas (fig. 2/1; 3/1-3).

Les carreaux à la représentation de Saint Ladislas sont considérés comme étant en connexion avec la légende, figurant, en effet, un épisode – *le départ au combat* (fig. 3/1-6; fig. 4). Ceux de Borniș-«Obârșia» complètent de la sorte la série de découvertes de Moldavie ayant pour sujet la légende de Saint Ladislas, connue par des scènes telles: *la poursuite du Cumane* et *le repos de Ladislas*. On estime que le thème est venu de Transylvanie, peut-être des Szeklers, quoique en Moldavie il y en ait les images les plus anciennes. On avance, à la fois, l'hypothèse d'un possible prototype du millieu transylvain, d'après lequel on a réalisé ces carreaux dans un atelier de Moldavie.

Le fait qu'on a illustré la légende de Saint Ladislas sur les carreaux de Moldavie montre la réception du sujet tel quel, mais, en même temps, révèle, par le nombre réduit de découvertes, que le thème n'en est pas de prédilection. Cette constatation est confirmée et raffermie par un autre, si on considère le nombre extrêmement grand de représentations à l'image de Saint Georges, l'un des saints militaires très vénéré en Moldavie au temps d'Etienne le Grand.

Les carreaux de Borniș-«Obârșia», ainsi que d'autres découvertes du même genre de Moldavie, soulignent l'importance de ces témoignages d'art médiéval. Ils reflètent des bribes de vie de ceux pour lesquels on les a créés, la réceptivité et la préférence de la société médiévale moldave pour certains sujets, de même que la circulation de modèles et de motifs décoratifs par des contacts et des échanges sur des plans multiples, tous nous parlant d'une mentalité ouverte pendant le règne d'Etienne le Grand.

Traduit par Nicolae Hârțan

LISTE DES FIGURES

- Fig. 1. Borniș-«Obârșia». Carreaux fragmentaires à motifs géométriques et végétaux.
- Fig. 2. Borniș-«Obârșia». Carreaux fragmentaires à représentations figuratives humaines.
- Fig. 3. Borniș-«Obârșia». Fragments de carreaux à la représentation de la légende de Saint Ladislas.
- Fig. 4. Borniș-«Obârșia». Reconstitution graphique du motif décoratif des carreaux fragmentaires à l'image de Saint Ladislas.